

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การจัดการทรัพยากร ทางสังคมวัฒนธรรม

Socio-cultural Resources Management

ดร.สายฝน สุเอียนขารเมธี

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2561

การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม Socio-cultural Resources Management

โครงการหนังสือวิชาการที่นำพิมพ์ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ให้จัดพิมพ์และจำหน่ายในราคาเยียมเยา

ถ่ายเอกสารแทนการใช้หนังสือ
คือการทำลายภูมิปัญญาสร้างสรรค์

การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม Socio-cultural Resources Management

ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี

รองศาสตราจารย์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2566

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2561

สายฝน สุเอียนทรเมธี.

การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม = Socio-cultural Resources Management.

1. ทรัพยากรทางวัฒนธรรม.
2. ทรัพยากรทางวัฒนธรรม--การคุ้มครอง.
3. ทรัพยากรทางวัฒนธรรม--การคุ้มครอง--ไทย.

CC135

ISBN 978-616-602-026-7

ISBN (E-BOOK) 978-616-602-028-1

ลิขสิทธิ์ของรองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี
สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนกรกฎาคม 2566

จำนวน 30 เล่ม

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) เดือนกรกฎาคม 2566

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่าพระจันทร์: อาคารธรรมศาสตร์ 60 ปี ชั้น U1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0-2223-9232

ศูนย์รังสิต: อาคารโดมบริหาร ชั้น 3 ห้อง 317 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12120

โทร. 0-2564-2859-60 โทรสาร 0-2564-2860

<http://thammasatpress.tu.ac.th>, e-mail: unipress@tu.ac.th

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ออกแบบปกโดย อาจารย์บุษกร ฮวบเข้ม และ รองศาสตราจารย์วีระจักร์ สุเอียนทรเมธี

ราคาเล่มละ 400.- บาท

สารบัญ

คำนิยาม	(10)
คำนำ	(13)
บทที่ 1 ทฤษฎีการทางสังคมวัฒนธรรม: ความหมาย ประเภท คุณค่า	1
ความหมาย	1
ประเภททฤษฎีการทางสังคมวัฒนธรรม	10
1. ทฤษฎีการทางสังคมวัฒนธรรมที่จับต้องได้	10
(1) โบราณสถาน	10
(2) โบราณวัตถุ	13
(3) ศิลปวัตถุ	14
(4) อนุสรณ์สถาน-อนุสาวรีย์	15
(5) สถาปัตยกรรม-บ้านเก่า-อาคารเก่า	17
(6) ย่านชุมชนท้องถิ่น	18
(7) เมืองเก่า	20
(8) แหล่งประวัติศาสตร์	22
(9) แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์	23
(10) แหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรม	24
(11) ผลงานศิลปะแขนงต่างๆ	27
(12) ผลผลิตทางภูมิปัญญา	29
2. ทฤษฎีการทางสังคมวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้	33
(1) ภาษาและวรรณกรรม	34
(2) ศิลปะการแสดง	36
(3) แนวปฏิบัติทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และเทศกาล	37
(4) ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล	39
(5) การละเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว	41
(6) ภูมิปัญญา หรือทักษะ ความเชื่อ ระบบคิด ทักษะคิด และค่านิยม	43
(7) แบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม	45
คุณค่าของทฤษฎีการทางสังคมวัฒนธรรม	59
1. คุณค่าของทฤษฎีการทางสังคมวัฒนธรรมด้านการอนุรักษ์	63
(1) คุณค่าทางประวัติศาสตร์	63

(2) คุณค่าทางสุนทรีย์และความงาม	68
(3) คุณค่าทางภูมิปัญญา	70
(4) คุณค่าทางการศึกษาและวิจัย	71
(5) คุณค่าทางอัตลักษณ์วัฒนธรรม	73
(6) คุณค่าทางเทคโนโลยี	75
2. คุณค่าและความสำคัญทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมด้านการประยุกต์ใช้ ในการพัฒนา	77
(1) คุณค่าทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมกับการพัฒนาเมือง	78
(2) คุณค่าทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ	82
(3) คุณค่าทางสถาปัตยกรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจของเมือง	87
(4) คุณค่าทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชน	91
เกณฑ์ในการพิจารณาคุณค่าทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	93
บทที่ 2 พัฒนาการการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	97
พัฒนาการการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมของโลก	97
1. ยุคโบราณ	97
2. ยุคกลาง	101
3. ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ	102
4. ยุคเรืองปัญญา	105
5. ยุคใหม่	111
พัฒนาการการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมในประเทศไทย	117
1. ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-3	118
2. สมัยรัชกาลที่ 4-5	119
3. ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัชกาลที่ 6-7	123
4. หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475	125
มโนทัศน์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	131
บทที่ 3 การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมภาคทฤษฎี	140
เป้าหมายการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	141
กระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	143
1. กระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการอนุรักษ์	145
2. กระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา	146
3. กระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว	148

4. กระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมตามกฎหมายบัตรประเทศไทย ว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม	149
ข้อเสนอแบบแผนกระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	151
บทที่ 4 การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมภาคปฏิบัติการในต่างประเทศ	156
การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม ประสบการณ์ประเทศญี่ปุ่น	156
1. ภัยพิบัติจากอาวูธนิวเคิลียร์เมื่อนางาซากิ ค.ศ.1945	156
2. ภัยพิบัติจากแผ่นดินไหวที่ฮันจิน-อะวาจิ: โกเบ ค.ศ.1995	164
3. แบบแผนกระบวนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมประเทศญี่ปุ่น	174
4. ข้อวิพากษ์	176
การจัดการทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรม ประสบการณ์ไต้หวัน	178
1. การฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไต้หย่า ชุมชนอู๋ไหล	178
2. การอนุรักษ์และการพัฒนาวัฒนธรรมการทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ไต้หย่า ชุมชนสือปี้	181
3. แบบแผนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมไต้หวัน	187
4. ข้อวิพากษ์	188
บทที่ 5 การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมภาคปฏิบัติการในประเทศไทย	191
การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมเมืองเก่าลำพูน	191
1. การประเมินคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	191
2. การอนุรักษ์ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	194
3. การเผยแพร่ข้อมูลและการใช้ประโยชน์จากการอนุรักษ์ มรดกวัฒนธรรมเมืองเก่า	198
4. การกำหนดนโยบาย	199
5. แบบแผนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมเมืองเก่าลำพูน	199
6. ข้อวิพากษ์	202
การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย	203
1. ความเป็นมาและกิจกรรมโครงการ	203
2. แนวคิดและวิธีการในการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	205
3. ปัจจัยที่เอื้อต่อการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัย	207
สังเคราะห์แบบแผนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมภาคปฏิบัติในประเทศไทย	209

บทที่ 6 การอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการสร้างสรรค์ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	211
แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	211
1. ความหมาย “การอนุรักษ์”	212
2. พัฒนาการแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	213
3. การอนุรักษ์ตามแนวทางของกรมศิลปากร	215
4. หลักการ แนวปฏิบัติ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์	218
แนวคิดการฟื้นฟู-การรื้อฟื้นทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	223
1. การฟื้นฟูเมือง	223
2. การฟื้นฟูวัฒนธรรม	227
3. การฟื้นฟูทรัพยากรทางสังคม	237
4. การรื้อฟื้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม	239
5. การรื้อฟื้นเมือง-พลังทางสังคมของชุมชนเมือง	244
การสร้างสรรค์ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	246
1. แนวคิดการจัดการความรู้	246
2. แนวคิดการสืบทอดวัฒนธรรม	258
3. แนวคิดกระบวนการกลายเป็นสินค้า	266
4. แนวคิดประเพณีประดิษฐ์	271
5. แนวคิดการสร้างและการผลิต	273
6. แนวคิดการโยยหาอดีต	276
7. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน	297
บทที่ 7 พิพิธภัณฑกับการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	284
ความหมาย	284
การจำแนกประเภทพิพิธภัณฑ	287
หน้าที่หรือขอบข่ายงานพิพิธภัณฑ	289
พิพิธภัณฑในประเทศไทย	293
1. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ	293
2. พิพิธภัณฑท้องถิ่น	296
3. พิพิธภัณฑของหน่วยงาน	298
4. พิพิธภัณฑของเอกชน	300
ตัวอย่างพิพิธภัณฑในญี่ปุ่น	301
1. พิพิธภัณฑแผ่นดินไหวฮันชิน-อวาจิ	301
2. พิพิธภัณฑระเบิดปรมาณูเมื่อนางาซากิ	303

ตัวอย่างพิพิธภัณฑน์ในได้หวัน	307
1. พิพิธภัณฑน์พระราชวังแห่งชาติกู้กง	307
2. อนุสรณ์สถานเจียงไคเช็ค	309
บทที่ 8 อุตสาหกรรมวัฒนธรรม: ความท้าทายในการจัดการทรัพยากร	
ทางสังคมวัฒนธรรม	314
พัฒนาการอุตสาหกรรมวัฒนธรรม	314
1. พัฒนาการอุตสาหกรรมวัฒนธรรมประเทศญี่ปุ่น	316
2. พัฒนาการอุตสาหกรรมวัฒนธรรมเกาหลีใต้	317
3. พัฒนาการอุตสาหกรรมวัฒนธรรมประเทศจีน	319
ความหมาย ลักษณะและประเภทของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม	322
นโยบายและการพัฒนาอุตสาหกรรมวัฒนธรรมประเทศไทย	329
1. นโยบายอุตสาหกรรมวัฒนธรรม	329
2. ประเด็นท้าทาย	336
3. ข้อวิพากษ์	337
4. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมวัฒนธรรม	338
บทที่ 9 การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว	340
ความหมายและลักษณะของทรัพยากรการท่องเที่ยว	340
การท่องเที่ยวโดยชุมชน	341
การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์	344
1. ตัวอย่างโครงการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในประเทศไทย	345
2. ตัวอย่างการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในต่างประเทศ	350
ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม การท่องเที่ยว และการพัฒนาที่ยั่งยืน	353
บทที่ 10 บทสรุป ข้อวิพากษ์และการสังเคราะห์การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม	355
บทสรุปข้อบ่งชี้แนวคิดในการศึกษา	355
การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมกับกระบวนการทัศน์ในการพัฒนา	359
บรรณานุกรม	365
ดัชนี	389

คำนิยาม

ความเชื่อมั่นและเคยชินในฐานคิดแยกส่วนที่เชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งปวงไม่เกี่ยวข้องกัน มีผลให้เกิดการแบ่งแยกแตกสาขาวิชาการในกลุ่มทางสังคมวัฒนธรรมออกไปมากมาย ทั้งมานุษยวิทยา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วารสารศาสตร์ นิเทศศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ การพัฒนาสังคม การพัฒนาชุมชน ฯลฯ และในแต่ละศาสตร์ที่ว่านั้นก็ยิ่งแบ่งย่อยซอยละเอียดออกไปอีกหลายแขนง แต่ละสาขาต่างก็บัญญัติคำศัพท์ที่มีนัยเกี่ยวกับกลุ่มคน การรวมหมู่ ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนและกำหนดนิยามความหมาย เฉพาะสาขาของตนออกมาใช้กันมากมาย จนทำให้ดูเหมือนว่าสิ่งที่หมายถึงในคำศัพท์นั้น ๆ ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วทั้งหมดทั้งปวงนั้นเป็นเรื่องระบบความสัมพันธ์ของคน กลุ่มคน ด้วยกันเอง และกับสรรพสิ่งอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกัน มีความหมายเกี่ยวข้องกับเรื่องของคนหมู่มาก มหาชน และเรื่องของส่วนรวม ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น

แต่เมื่อลองพิจารณาด้วยฐานคิดแบบองค์รวม และก้าวออกมาจากกรอบคิดเฉพาะสาขาวิชา ย่อย ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็จะพบเห็นว่า **วัฒนธรรม** หรือ **พลวัฒนธรรม (culture)** เป็นเรื่องเดียวกันกับคำว่า **สังคม (social)** เป็นอย่างเดียวกับคำว่า **ชุมชน (community)** เป็นเรื่องเดียวกันกับคำว่า **ชาติพันธุ์ (ethnicity)** และเป็นเรื่องเดียวกันกับคำว่า **ภูมิสังคม (socio-locality)** ซึ่งเป็น **องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเพื่อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (manature) ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ กายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม (physical nature) และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ (supernature)** ให้ความสำคัญใน เรื่องของความเป็นส่วนรวม (common) มากกว่าความเป็นส่วนตน (private) มีความมุ่งหมายขั้นสูงในเรื่องการสร้างประโยชน์สุข (absolute happiness) ของส่วนรวม มากกว่าความสุข (happiness) เฉพาะส่วนบุคคล

ความเป็นสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) เกี่ยวข้องโดยตรงกับโลกทัศน์แบบองค์รวม (holistic) ที่ตระหนักรู้ว่าสรรพสิ่ง สรรพสาร สรรพชีวิตเชื่อมโยงกัน พึ่งพิงสัมพันธ์กัน ไม่ได้แยกจากกัน เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากในตัวบุคคลที่ผ่านระบบการศึกษาแบบแยกศาสตร์แบ่งย่อยซอยละเอียดตามโลกทัศน์/กระบวนทัศน์แยกส่วนในยุคสมัยนี้

ความเป็นสหวิทยาการ ไม่ใช่แต่เพียงการเอาผู้เชี่ยวชาญวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่แยกส่วนกันอยู่ มาร่วมกันทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างหนึ่งที่พยายามทำกันอยู่ แต่สหวิทยาการที่แท้จริงเป็นสหวิทยาการหรือสหบรรพชาสตร์ที่เป็นภูมิปัญญาสากลรวมอยู่ในตัวคนคนเดียว รู้+เข้าใจ+มีทักษะปฏิบัติจัดการได้ในหลาย ๆ ศาสตร์อย่างบูรณาการจนเกิดความสำเร็จแก่ชีวิตส่วนตนและส่วนรวมได้ด้วยตัวเอง

รองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี หรือ อาจารย์สายฝน มีพื้นฐานการศึกษาทางด้านศึกษาศาสตร์ (สังคมศึกษา) ในระดับปริญญาตรี จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จบปริญญาโทสาขาสังคมวิทยา จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บรรจุเป็นอาจารย์ประจำคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง เมื่อ พ.ศ.2542 และต่อมาได้ศึกษาต่อรับปริญญาเอก Ph.D. in Bioresources Science จาก Mie University ประเทศญี่ปุ่น

อาจารย์สายฝนได้มีส่วนร่วมสำคัญในการสร้าง สอน พัฒนาหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาสหวิทยาการสังคมศาสตร์ ในกลุ่มวิชาเอกการจัดการทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรม มาตั้งแต่ พ.ศ.2546 ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน รวมเวลา 20 ปี

ข้าพเจ้าเคยได้รับเชิญให้สอนบางหัวข้อในรายวิชาการจัดการทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรม ที่อาจารย์สายฝนเป็นอาจารย์ประจำวิชา ต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปีการศึกษา จนกระทั่งเมื่อปี 2560 เมื่ออาจารย์สายฝนจบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากประเทศญี่ปุ่น และข้าพเจ้าลาออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว จึงขอคืนชั่วโมงสอนกลับไปให้อาจารย์สายฝนรับผิดชอบเพียงผู้เดียวทั้งหมดเพื่อให้อาจารย์จะได้มีโอกาสเขียนตำราที่ครอบคลุมทุกหัวข้อแบบองค์รวมในรายวิชาดังกล่าวด้วยตัวเองเสียที ซึ่งต่อมาข้าพเจ้าได้รับเชิญให้เป็นผู้อ่านพิจารณาต้นฉบับตำราที่อาจารย์สายฝนได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อต้นปี 2564 ที่ผ่านมา

ตำราเรื่อง **การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural Resources Management)** ของรองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี เล่มนี้ เป็นผลงานทางวิชาการที่เกิดจากการสังสมองค์ความรู้จากการศึกษา การวิจัยเอกสาร การกลั่นกรองคัดสรรสาระจากประสบการณ์ในการสอน วิจัย บริการวิชาการ ทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรมตามภาระหน้าที่ของการเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย และการได้ไปรู้ไปเห็นปรากฏการณ์การจัดการที่ดี (best practices) ทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ หลอมส่วนที่เป็นรูป (tangible) รวมส่วนที่เป็นเรื่อง (intangible) เข้าด้วยกันจนเกิดการตกผลึกทางวิชาการที่เป็นสหวิทยาการสังคมศาสตร์ที่แท้จริงอย่างน้อย 3 ประการ

ประการแรก สังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องเดียวกัน ทรัพยากรทางสังคม (social resources) และทรัพยากรทางวัฒนธรรม (cultural resources) เป็นอย่างเดียวกัน รวมเรียกว่า **ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural resources)** ที่หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นองค์รวม (holistic) ของสังคมมนุษย์ซึ่งทำให้เกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของสังคมและวัฒนธรรมเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เอื้อเพื่อพึ่งพิงกัน พิจารณาในฐานะที่เป็นสิ่งที่มีคุณภาพ มีคุณค่า เป็นบ่อเกิดแห่งความสุขหรือบ่อเกิดแห่งความมั่งคั่ง เป็นปัจจัยที่สามารถนำมาใช้ในการผลิต หรือกระบวนการทางสังคม ทำให้สังคมมนุษย์มีความมั่งคั่ง บรรลุเจตจำนงและเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์

ประการที่สอง การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม เป็นทั้งแนวคิด วิธีการ และกระบวนการ ที่มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ (interdisciplinary approach)

ประการที่สาม เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมมีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับแนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการดำเนินการกับทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ ทั้งเพื่อการอนุรักษ์ เพื่อการพัฒนาชุมชน เพื่อการพัฒนาเมือง เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาจิตสำนึกร่วม และเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

ตำราเล่มนี้นำเสนอประวัติความเป็นมา แนวคิดทฤษฎี มโนทัศน์ ประเภท ความหมาย คุณค่าความสำคัญ องค์การที่มีหน้าที่บริหารจัดการ กฎบัตร กฎหมาย กฎเกณฑ์ วิธีการ และกระบวนการในการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมในระดับโลก ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว การจัดการความรู้ พหิพภักดิ์ และเรื่องสำคัญในยุคสมัย คือ อุตสาหกรรมวัฒนธรรม โดยมีตัวอย่างที่เป็นข้อค้นพบจากการวิจัยถอดบทเรียนการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นและไต้หวัน ที่ดำเนินการโดยองค์กรระดับเมือง และมีตัวอย่างการจัดการดี ๆ โดยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย คือ เทศบาลเมืองลำพูน องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัย และองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเหมาะสำหรับนักศึกษาในหลักสูตรสหวิทยาการสังคมศาสตร์ หลักสูตรการจัดการทรัพยากร/มรดกทางสังคมวัฒนธรรม หลักสูตรสังคมศึกษา หลักสูตรการพัฒนาสังคม-การพัฒนาชุมชน ครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษา และผู้สนใจทั่วไป

(ศาสตราจารย์สายนต์ ไพเราะญจิตร)

อาศรมชุมชนวิทยาและโบราณคดีชุมชน

คำนำ

การจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural Resources Management) เป็นตำราที่เรียบเรียงเนื้อหาในลักษณะสหวิทยาการ (Interdisciplinary) อาศัยองค์ความรู้หลายสาขา ในการทำความเข้าใจ พยายามอธิบายอย่างรอบด้าน รวบรวมข้อมูลจากงานศึกษาวิจัยของนักวิจัย นักวิชาการ ตลอดจนงานวิจัยของผู้เขียนเอง เนื้อหาทั้งเล่มเป็นการให้ภาพรวมถึงการศึกษาทำความเข้าใจการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งความหมาย พัฒนาการ แนวคิด การใช้ประโยชน์ ประสพการณ์ในประเทศไทยและต่างประเทศ และประเด็นท้าทาย

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการเติมเต็มความรู้ในตำราเล่มนี้ได้รับความกรุณาจากอาจารย์ ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านโบราณคดี พัฒนาชุมชน มานุษยวิทยา ให้คำแนะนำในการจัดระบบการนำเสนอ ตำรา แนะนำเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ เพื่อให้ตำราเล่มนี้สมบูรณ์มากขึ้น ทำให้ผู้เขียนเรียบเรียงเนื้อหาได้อย่าง มั่นใจมากขึ้น และมีเนื้อหาครอบคลุมประเด็นที่นักศึกษาควรได้รับความรู้ นอกจากนี้ยังได้รับการเอื้อเฟื้อ รูปภาพ ข้อมูล จากกัลยาณมิตรในสายวิชาการ และลูกศิษย์ ต้องขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ตำราวิชาการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural Resources Management) เล่มนี้ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2561 และ ทุนสนับสนุนการพัฒนาตำราจากวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี

บทที่ 1

ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม: ความหมาย ประเภท คุณค่า

การศึกษาว่าด้วยการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมมุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาสามารถเป็นผู้กำหนดนโยบายและปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมได้ ผู้ศึกษาจึงต้องรู้จักและเข้าใจความหมาย ประเภท และคุณค่าของ “ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม” ก่อน บทแรกนี้ผู้เขียนจึงได้ปริวรรตวรรณกรรมเพื่อสำรวจความรู้จากแหล่งต่างๆ อาทิ หนังสือ งานวิจัย กฎหมาย ตลอดจนการศึกษาจากประสบการณ์ของผู้เขียนเองมาอธิบาย ประมวล วิเคราะห์ เรียบเรียงอย่างเป็นระบบ การปริวรรตวรรณกรรมในบทนี้จะเป็นความรู้พื้นฐานในการทำความเข้าใจแนวคิดในการจัดการทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมในบทต่อไป

ความหมาย

ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural resources) เป็นคำที่มาจากคำสำคัญ 3 คำ คือ ทรัพยากร - สังคม - วัฒนธรรม

คำว่า **ทรัพยากร (resources)** ความหมายโดยทั่วไป อะไรก็ตามที่ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าตั้งแต่อากาศไปจนถึงทองคำคือทรัพยากรทั้งสิ้น ทรัพยากรมีสองประเภทกว้างๆ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น ทรัพยากรคือสิ่งที่มีประโยชน์และเพิ่มคุณค่าให้กับชีวิตของมนุษย์ อากาศ น้ำ อาหาร พืช สัตว์ แร่ธาตุ โลหะ และทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในธรรมชาติและมีประโยชน์ต่อมนุษยชาติ คือ ‘ทรัพยากร’ มูลค่าของทรัพยากรดังกล่าวขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยและปัจจัยอื่นๆ เช่น ประเภท โลหะ ได้แก่ ทองคำ เงิน ทองเหลือง หรือทองแดง มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ กล่าวคือสามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้ รวมถึง ภูเขา แม่น้ำ ทะเล หรือป่าไม้ก็เป็นทรัพยากร มีปัจจัยสำคัญ 2 ประการที่สามารถเปลี่ยนสารใดๆ ให้เป็นทรัพยากร นั่นคือ ประการแรก เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่มนุษย์พัฒนาขึ้น

สามารถเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้นให้เป็นทรัพยากร อาทิ แร่ธาตุ ปลา หรือสัตว์ทะเลอื่น ๆ ที่มาจากทะเลสามารถนำมาใช้เป็นอาหารและยาได้เช่นเดียวกัน และประการที่ 2 เวลาสามารถเพิ่มคุณค่าของทรัพยากรด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ซากฟอสซิลของสิ่งมีชีวิตที่มีอายุหลายร้อยปีสามารถกลายเป็นเชื้อเพลิงได้

ในทางธุรกิจ ทรัพยากรจะถูกเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์หรือบริการที่ใช้งานได้ ทรัพยากรของประเทศ เช่น ความมั่งคั่งของแร่ โครงสร้างพื้นฐาน กำลังแรงงาน และกองกำลังติดอาวุธ ถูกใช้เพื่อความสุขของประชาชน เช่นเดียวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมือง แนวคิดเรื่องทรัพยากรถูกนำไปใช้ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เศรษฐศาสตร์ การพาณิชย์ สิ่งแวดล้อม และสังคมมนุษย์ ในทางเศรษฐศาสตร์คำว่า “ทรัพยากร” หมายถึง สิ่งที่มีค่า มีคุณภาพเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์ หรือความมั่งคั่ง หรือเป็นความมั่งคั่งของประเทศ หรือเป็นปัจจัยที่สามารถนำมาใช้ในการผลิต

ทรัพยากรมีคุณสมบัติทั่วไป 3 ประการคือ (1) ประโยชน์ ทรัพยากรถูกใช้เพื่อตอบสนองผู้บริโภค (2) ความพร้อมใช้งานจำกัด ทรัพยากรไม่เพียงพอกับความต้องการ และ (3) ศักยภาพในการพร่อง ทรัพยากรจะค่อย ๆ ลดลงตามที่ใช้ ทรัพยากรมีการแบ่งประเภทได้หลายวิธีขึ้นอยู่กับแหล่งกำเนิด เช่น สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ทรัพยากรหมุนเวียนหรือไม่หมุนเวียน และศักยภาพหรือที่เกิดขึ้นจริง ตำราเล่มนี้ “ทรัพยากร” (resources) จึงหมายถึง สิ่งที่มีค่าต่อมนุษย์ซึ่งสามารถอยู่ในหลากหลายรูปแบบ

ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural resources) ถ้าพิจารณาจากรากศัพท์ของคำว่า “socio” ย่อมาจาก “sociology” (สังคมวิทยา) หมายถึงวิชาหรือศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับสังคม พฤติกรรมทางสังคม แบบแผนของสังคมและความสัมพันธ์ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมที่อยู่ในชีวิตประจำวัน วัฒนธรรม จึงเป็นกฎเกณฑ์และกระบวนการทางสังคมที่จำแนกมนุษย์ออกเป็นกลุ่ม กระบวนการทางสังคมของมนุษย์ทำให้เกิดการให้ความหมาย การใช้สัญลักษณ์ การตั้งกฎเกณฑ์และบรรทัดฐาน และการให้คุณค่า โดยเรียกรวมทั้งหมดนี้ว่าวัฒนธรรม ดังนั้นจากขอบเขตการศึกษานี้ สังคมวิทยาจึงเป็นวิชาที่ศึกษาการรวมกลุ่มของมนุษย์ กระบวนการทางสังคมหรือกระบวนการสร้างวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์ และศึกษาผลของกระบวนการทางสังคมหรือผลของการรวมกลุ่มของมนุษย์และศึกษาวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น

คำว่า “สังคม” ใน *Oxford Dictionary* (n.d.) ใช้ทั้ง “society” และ “social” คำว่า “society” มีสถานะเป็นคำนาม (noun) หมายถึง การรวมตัวกันของผู้คนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนที่มีระเบียบมากหรือน้อย (the aggregate of people living together in a more or less ordered community) แต่หากใช้ภาษาอังกฤษว่า “social” มีสถานะเป็นคำคุณศัพท์ (adjective) หมายถึง เกี่ยวข้องกับสังคมหรือองค์กร (relating to society or its organization) หรือหมายถึงทางสังคม คือ (การกระทำ) ของมนุษย์ กับมนุษย์ และเพื่อนมนุษย์

ส่วนคำว่า “วัฒนธรรม” มีการอธิบายและจำแนกประเภทไว้อย่างหลากหลาย นักวิชาการกล่าวสอดคล้องกันว่า ความหมายของวัฒนธรรมมีความซับซ้อนจนไปถึงเรียบง่าย คำว่า “วัฒนธรรม” มาจากภาษาอังกฤษว่า Culture มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า *cultura* มีความหมายว่า “to cultivate” หมายถึง เพาะปลูก หรือพัฒนาหรือทำให้ดีขึ้น ในทางมานุษยวิทยา เช่นเดียวกับที่ Michael Minkov (2013, pp.10-18) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ *Cross-Cultural Analysis: The Science and Art of Comparing the World's Modern Societies and Their Cultures* ว่า มาจากคำว่า *cultura* ในภาษาละติน ซึ่งหมายถึง “ดูแล” “ปลูกฝัง” และ “ทำงาน” เหนือสิ่งอื่นใด คำว่า *agricultura* ซึ่งมีความหมายตามตัวอักษรคือ “การไถพรวน” จึงหมายถึง การปลูกฝังอุปนิสัยของมนุษย์ ดังนั้น คำนามในภาษาละติน *cultura* สามารถเชื่อมโยงกับการศึกษาและการปรับแต่ง

หากพิจารณาระบบความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” นักวิชาการด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาได้อธิบายความหมายและลักษณะร่วมของวัฒนธรรมไว้เพื่อให้เข้าใจได้ว่าอะไรคือวัฒนธรรม

Michael Minkov (2013) นักมานุษยวิทยา อธิบายความหมายและลักษณะของวัฒนธรรมว่ามีความแตกต่างกันระหว่างเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ การให้ความหมายและคุณค่า “วัฒนธรรม” ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมนั้น วัฒนธรรมสร้างขึ้นจากเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ส่วนนักจิตวิทยาอธิบายว่า ตัวแปรส่วนบุคคล เช่น เพศ อายุ การศึกษา ฯลฯ ต่างหากที่เป็นตัวแปรควบคุมทำให้วัฒนธรรมของแต่ละเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์มีความแตกต่างกัน ทำให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” มีความซับซ้อน วัฒนธรรมเป็นระบบที่ซับซ้อนอย่างยิ่ง จึงต้องวิเคราะห์ในแง่ขององค์ประกอบและความสัมพันธ์ด้วย นอกจากนี้ เขาได้อธิบายว่า วัฒนธรรมมีสองประเภทคือ **อาศัยอยู่ในตัวบุคคลและภายนอก**

ประเภทแรก สิ่งที่ Triandis (1972) เรียกว่า วัฒนธรรมอัตนัย (Subjective Culture) หรือสิ่งที่ Hofstede (2001) เรียกว่า ซอฟต์แวร์ของจิตใจมนุษย์ (Mental software) ซึ่งหมายถึง ความเชื่อ ค่านิยม และรูปแบบปฏิสัมพันธ์ภายใน

ประเภทที่สอง ประกอบด้วยสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสามารถรวมทุกอย่างที่ผู้คนสร้างขึ้น รวมทั้งสถาบันและศิลปะ

Rohner Preston (1984) กล่าวถึงความแตกต่างอีกสองประการในแนวความคิดของวัฒนธรรม *ประการแรก* มีความเปรียบต่างระหว่างวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นระบบพฤติกรรม กับวัฒนธรรมเป็นชุดของความหมาย *ประการที่สอง* มีนักวิชาการกลุ่มสังคมนิยม (realists) เสนอว่าวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างอิสระ ในขณะที่นักวิชาการกลุ่ม nominalists มองว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ก่อสร้างเชิงอัตนัยของมนุษย์

การอธิบายของอมรา พงศาพิชญ์ (2542, น.1) ทำให้เข้าใจความหมายของวัฒนธรรมง่ายขึ้น คำว่า **“วัฒนธรรม”** คือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ/หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้น วัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น มิใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ในสังคมเดียวกันทำความตกลงกันว่า จะยึดระบบไหนดี พฤติกรรมใดบ้างที่จะถือเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ และมีความหมายอย่างไร แนวความคิดใดจึงเหมาะสม ข้อตกลงเหล่านี้คือ การกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมได้เข้าใจตรงกัน และยึดถือระบบเดียวกัน หรืออีกนัยหนึ่ง เราอาจเรียกระบบที่สมาชิกในสังคมได้ตกลงในความหมายแล้วว่า ระบบสัญลักษณ์ ดังนั้น วัฒนธรรมก็คือ ระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาแล้ว สอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ หรือนำไปปฏิบัติ ฉะนั้น วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด เมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็จะรู้ว่าอะไรคือขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และส่วนใหญ่มนุษย์จะรู้ว่าอะไรควรทำและอะไรไม่ควรทำ ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม และพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมาก

สายันต์ ไพรชาญจิตร (2561, น.1) นักวิชาการสายโบราณคดีพัฒนาชุมชน นิยาม **วัฒนธรรม** ว่าหมายถึง องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึงพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ กายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกัน และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2553 **“วัฒนธรรม”** หมายความว่า วิธีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญา ซึ่งกลุ่มชนและสังคมได้ร่วมสร้างสรรค์ สืบส่ง ปลูกฝัง สืบทอด เรียนรู้ ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ อย่างสันติสุขและยั่งยืน

การที่จะนิยามว่าวัฒนธรรมคืออะไร และปรากฏการณ์ใดจะถูกมองว่าเป็นวัฒนธรรมหรือไม่ Michael Minkov (2013) เห็นว่า จำเป็นต้องอธิบายถึง**ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม** ซึ่งมี 9 ประการ ดังนี้

1) **การแบ่งปัน (Sharedness)** วัฒนธรรมเป็นการแบ่งปันของสมาชิกกลุ่ม วัฒนธรรมมักถูกกำหนดให้เป็นปรากฏการณ์ ‘ส่วนรวม’ ที่มีการ ‘แบ่งปัน’ ในหมู่สมาชิก กล่าวคือวัฒนธรรมเป็นระบบของทัศนคติ ค่านิยมและความรู้ที่แบ่งปันกันอย่างกว้างขวาง ในสังคม ในการเป็นสมาชิกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งสมาชิกจะแบ่งปันสิ่งที่เรียกว่า ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้ ความคิด ฯลฯ ดังนั้น นักวิชาการบางคนมองว่าการแบ่งปันเป็นเกณฑ์สำคัญในคำจำกัดความของวัฒนธรรม

2) ความปกติ (Normalcy) ลักษณะทางวัฒนธรรมถูกมองว่าเป็นลักษณะปกติ ในขณะที่การเบี่ยงเบนอย่างรุนแรงจากสิ่งที่ถือว่าปกติเป็นเรื่องปกติ ซึ่งอาจจะถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะหรือพยาธิสภาพที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคมอีกกลุ่มหนึ่ง ดังนั้น สิ่งที่น่าจะเบี่ยงเบนในวัฒนธรรมหนึ่งอาจเป็นที่ยอมรับได้ตามปกติในอีกรั้ววัฒนธรรมหนึ่ง มุมมองเกี่ยวกับสิ่งที่เบี่ยงเบนหรือผิดปกติสามารถเปลี่ยนแปลงได้ภายในสังคมที่มีพลวัต เช่น การมีภรรยาหลายคนของสังคมหนึ่งไม่ได้ถือว่าเป็นผิดปกติ

3) การบูรณาการ การทำงาน ความมีเหตุผล และตรรกะ (Integration, Functionality, Rationality and Logic) ลักษณะของวัฒนธรรมมีการบูรณาการ มีหน้าที่ มีเหตุผล เป็นองค์ประกอบหนึ่งในสังคม ซึ่งอาจจะเป็น พฤติกรรม ค่านิยม และความเชื่อต่าง ๆ ที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง การผสมผสานขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมและระบบที่องค์ประกอบเหล่านั้นก่อตัวขึ้นได้ถูกมองว่าเป็นหน้าที่ มีเหตุผล ไม่มีวัฒนธรรมใดที่มีองค์ประกอบรวมกันอย่างไร้ความหมาย ไม่ตอบสนองวัตถุประสงค์ใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอยู่รอดของชุมชน ดังนั้น การเกิดขึ้นของสถานการณ์ปรากฏการณ์ในสังคมในสถานการณ์เฉพาะ ด้วยสภาพแวดล้อมเฉพาะจึงเป็นการเกิดด้วยเหตุและผล อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าลักษณะทางวัฒนธรรมทั้งหมดของสังคมหนึ่ง ๆ นั้นทำงานอยู่เสมอในแง่ของการอำนวยความสะดวกในการอยู่รอด อาจเป็นไปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหันในสภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเมือง หรือเศรษฐกิจจะทำให้สังคมไม่ได้เตรียมตัว ลักษณะทางวัฒนธรรมบางอย่างอาจเป็นความรับผิดชอบในสถานการณ์ใหม่ เช่น การมีภรรยาหลายคนของสังคมหนึ่งเพื่อให้มาทำหน้าที่ปลูกพืชเพื่อเลี้ยงสัตว์ซึ่งต้องใช้เป็นอาหารของสมาชิกในสังคม

4) ความเสถียรและความสามารถในการเปลี่ยนแปลง (Stability and Changeability) วัฒนธรรมมักถูกมองว่ามีความมั่นคงอยู่บ้าง เป็นความรู้ทั่วไปของลักษณะทางวัฒนธรรม เช่น ค่านิยม ความเชื่อ และรูปแบบพฤติกรรม มักจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงข้ามคืน ซึ่งอาจจะไม่เป็นจริงในทุกสังคม วัฒนธรรมมีเสถียรภาพหรือเปลี่ยนแปลงได้อย่างไรนั้นไม่สามารถมีคำตอบที่ชัดเจนซึ่งใช้ได้กับทุกกรณี ขึ้นอยู่กับสังคม ประเภท และความแข็งแกร่งของปัจจัยที่กดดันวัฒนธรรมและชนิดของการเปลี่ยนแปลง เช่น กฎหมายถือว่าเป็นวัฒนธรรม แต่กฎหมายบางประเทศอาจจะถูกยกเลิกภายในหนึ่งวัน

5) ความสามารถในการถ่ายทอด (Transmittability) วัฒนธรรมมักถูกอธิบายว่าเป็นสิ่งที่สามารถถ่ายทอดข้ามบุคคลได้ โดยถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น มีกลไกทางสังคม ทางชาติพันธุ์ของชาติถ่ายทอดวัฒนธรรมไม่ใช่ถ่ายทอดผ่านพันธุกรรม วัฒนธรรมใด ๆ ก็ตามที่บุคคลธรรมดาได้สัมผัสมาตั้งแต่เด็กนั้นเป็นการหล่อเลี้ยงที่มีการถ่ายทอดวัฒนธรรม ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ อย่างไรก็ตามยังมีการโต้แย้งอยู่ว่า สติปัญญาซึ่งถือว่าเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งน่าจะถ่ายทอดผ่านพันธุกรรม

6) **ความซับซ้อน (Complexity)** วัฒนธรรมของคนกลุ่มใหญ่เป็นโครงสร้างที่ซับซ้อน ซึ่งประกอบด้วยวัฒนธรรมย่อยที่แสดงถึงความหลากหลาย เช่น วัฒนธรรมของชาติสามารถแยกออกได้หลายแนว ได้แก่ ระดับภูมิภาค สังคม อาชีพ ชาติพันธุ์ หรืออื่นๆ ความซับซ้อนของวัฒนธรรมนี้เกิดจากการเคลื่อนย้ายของผู้คนและนำเอาวัฒนธรรมนั้นไปด้วย ในวัฒนธรรมชาติมีวัฒนธรรมองค์กร วัฒนธรรมนิกายทางศาสนาดำรงอยู่ด้วย

7) **การแพร่กระจาย (Diffuseness)** วัฒนธรรมมีการแพร่กระจายได้ แม้ว่าแก่นของความหมายวัฒนธรรมในเรื่องค่านิยม ความเชื่อ และบรรทัดฐานจะอยู่ในขอบเขตหนึ่ง แต่บางอย่างที่เป็นวัฒนธรรมสามารถแพร่กระจายได้ เช่น สถาบัน ศิลปะ ภาษา

8) **ไม่สามารถควบคุมได้ (Uncontrollability)** การไม่สามารถเลือกการเกิดขึ้นในวัฒนธรรมใดได้ วัฒนธรรมเกิดขึ้นกับผู้คน มนุษย์ไม่สามารถเลือกวัฒนธรรมที่จะเติบโตไปพร้อมกับอะไรบางอย่างได้ เช่น ไม่สามารถเลือกภาษาแม่ของตนเอง และไม่สามารถตัดสินใจรับวัฒนธรรมอื่นอย่างกะทันหันในชีวิตได้เช่นกัน การที่มนุษย์เปลี่ยนค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรมบางอย่างได้นั้นคือเป็นผลลัพธ์ของอิทธิพลภายนอก เช่นเดียวกัน สภาพแวดล้อมทางกายภาพและเศรษฐกิจหลักที่ประชากรกลุ่มหนึ่งปฏิบัติ รวมถึงเทคโนโลยีหลักในระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาทางเศรษฐกิจของผู้คน มีผลต่อวัฒนธรรมโดยไม่ได้ตั้งใจและควบคุมไม่ได้ ไม่ใช่สิ่งที่สังคมหรือสมาชิกแต่ละคนสร้างและกำหนดแน่นอน วัฒนธรรมไม่สามารถทำตามอุดมการณ์ของใครบางคนได้

9) **ความสามารถในการคาดการณ์ (Predictability)** วัฒนธรรมจะปรับให้เข้ากับสถานะที่เปลี่ยนแปลงไป รูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอาจแสดงถึงการปรับเปลี่ยนปัญหาที่คล้ายกัน และรูปแบบวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันอาจจะแก้ไขกับปัญหาที่แตกต่างกันได้ เช่น ปัญหาของการจัดหาอาหารมีร่วมกันในสังคมมนุษย์ แต่อาจได้รับการแก้ไขที่แตกต่างกันมาก ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมแบบคงที่หรือการเปลี่ยนแปลงภายในวัฒนธรรมเดียวโดยไม่สามารถเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมอื่นๆ ได้ ดังนั้นจึงไม่สามารถมองเห็นได้ว่าแม้ปัญหาที่คล้ายกันอาจแก้ไขได้ด้วยวิธีที่ต่างกัน แต่กระบวนการที่คล้ายคลึงกันบางอย่างก็มักจะมีผลที่คล้ายคลึงกัน เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่คาดเดาได้คร่าว ๆ เท่านั้น

ยศ สันตสมบัติ (2540) นักมานุษยวิทยาได้สรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการ ดังนี้

1) **วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (Shared ideas)** และค่านิยมทางสังคม ซึ่งเป็นตัวกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรม คนในวัฒนธรรมเดียวกันจะสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของผู้อื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ ซึ่งทำให้พฤติกรรมของเขามีความสอดคล้องต้องกันกับผู้อื่น เช่น ค่านิยมอย่างหนึ่งในสังคม

ไทยก็คือ การเคารพนับถือผู้ใหญ่ เมื่อเด็กพบผู้ใหญ่ที่ตนรู้จัก เด็กทราบดีว่าตนควรยกมือไหว้เพื่อทักทาย และแสดงความเคารพ ขณะเดียวกันผู้ใหญ่ก็สามารถคาดคะเนได้ว่า เด็กจะไหว้ตน และตนควรจะรับไหว้

2) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ (Culture is Shared) ที่ละเล็กทีละน้อยจากการเกิด และการเติบโตมาในสังคมหนึ่ง ๆ วัฒนธรรมเปรียบเสมือน “มรดกทางสังคม” ได้รับการถ่ายทอดจาก คนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมหรือกระบวนการเรียนรู้ทาง วัฒนธรรม รวมทั้งการอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ ครูอาจารย์ และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้รับการ สั่งสมมาจากการเป็นสมาชิกของสังคม จากกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมนี้ มนุษย์สามารถเข้าใจได้ ว่าตนควรมีพฤติกรรมเช่นไรในสถานการณ์ต่าง ๆ พฤติกรรมเช่นไรที่คนยอมรับว่า ดีงามและถูกต้อง มนุษย์จะรับเอาทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ ที่สังคมยอมรับมาเป็นของตนเอง

3) วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) พฤติกรรมของมนุษย์มี ต้นกำเนิดมาจากการใช้สัญลักษณ์ ชีวิตประจำวันของเราเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเงิน ตรา สัญลักษณ์จราจร หรือสัญลักษณ์ในทางศาสนา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น สัญลักษณ์สำคัญที่มนุษย์ ใช้ก็คือ ภาษา ซึ่งเป็นเครื่องมือสื่อความหมายระหว่างกันและกัน นอกจากนั้น ภาษา และระบบ สัญลักษณ์อื่น ๆ ยังช่วยให้มนุษย์เก็บรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติอย่างเป็นระบบและ สามารถถ่ายทอดความรู้นั้นไปยังคนรุ่นหลังต่อไป

4) วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้ และภูมิปัญญา ในลักษณะนี้วัฒนธรรมมีหน้าที่ สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เช่น สอนให้มนุษย์รู้จักหาอาหารอย่างมีประสิทธิภาพ วาง กฎเกณฑ์ให้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีระบบแบบแผนเพื่อให้สังคมทำงานไปได้อย่างมีระบบ นอกจากนั้น วัฒนธรรมยังช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม เป็นพื้นฐานของพัฒนาการทางด้านเทคโนโลยี เพื่อความเจริญและความอยู่รอดของมนุษย์

5) วัฒนธรรมคือ กระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายของชีวิต และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ตัวอย่างเช่น มนุษย์ทุกแห่งหนทั่วโลกพยายามกำหนดนิยามความหมายของชีวิต และ กระบวนการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตอาจจะออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม เทพปกรณัม จักรวาลวิทยา ฯลฯ เมื่อมนุษย์ในสังคมแห่งหนึ่งพยายามกำหนดนิยามความหมายของ อำนาจ กระบวนการกำหนดความหมายดังกล่าวก็ย่อมกลายมาเป็นการสร้าง “แนวความคิด” พื้นฐาน ของระบบการเมือง การปกครองของสังคมนั้น

ในกระบวนการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่าง ๆ นี้เอง มนุษย์ได้สร้าง “สถาบัน” หรือ “องค์กร” ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่รองรับการตีความดังกล่าวข้างต้น เช่น เมื่อมีการกำหนด นิยามความหมายของอำนาจ ก็ย่อมมีการจัดตั้งองค์กรหรือสถาบันทางการเมืองขึ้นมาตามการตีความ ดังกล่าว การตีความในทุก ๆ ด้านย่อมมีการเปลี่ยนแปลง หรือการตีความใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และเนื้อหาของสถาบันสังคมตามไปด้วย

6) **วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง** หากมีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีสาเหตุหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นผลมาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusion) เช่น ความคิดและค่านิยมที่มาจากวัฒนธรรมอื่น และมีอิทธิพลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการยอมรับในวัฒนธรรมของเรา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีซึ่งเป็นความพยายามของมนุษย์ในการควบคุมธรรมชาติ และใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อเทคโนโลยีทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย หากเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไปจนกระทั่งวัฒนธรรม และประเพณีปฏิบัติไม่อาจเปลี่ยนแปลงตามได้ทัน ก็อาจส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “การล่าทางวัฒนธรรม” (Culture Lag) และทำให้มนุษย์ในสังคมนั้นเกิดความรู้สึกแปลกแยก (Alienation) หรืออาจมีผลกระทบรุนแรงถึงขั้นทำให้วัฒนธรรมแตกแยกสลายไป

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของ “วัฒนธรรม” ถือเป็นสิ่งก่อสร้าง โครงสร้างของวัฒนธรรมคือ ไม่สามารถเข้าถึงได้โดยตรงจากการสังเกต เนื่องจากมีความซับซ้อน เนื่องจากเป็นความคิดทางจิตที่ซับซ้อน โครงสร้างของวัฒนธรรมไม่ใช่ของจริงแต่เป็นแบบจำลองจินตภาพที่เราสร้างขึ้นเพื่อจัดระเบียบในลักษณะที่เหมาะสมกับสมาชิกในสังคม สิ่งก่อสร้างนี้จะทำให้ประเทศหรือกลุ่มชาติพันธุ์มีความแตกต่างกัน ทำให้สามารถระบุตัวตนได้ Michael Minkov อธิบายว่า แนวทางหนึ่งที่ได้รับค่านิยมในการสร้างแนวความคิดของวัฒนธรรมคือคำอุปมาเรื่องหัวหอม ที่ Hofstede (2001) ได้ใช้เป็นเครื่องมือการสอนแบบง่ายสำหรับผู้เริ่มต้นทำความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรม เขาเปรียบเทียบวัฒนธรรมเช่นเดียวกับหัวหอม วัฒนธรรมสามารถเห็นได้ว่ามีชั้นที่แตกต่างกัน: มองเห็นได้และมองไม่เห็น ที่พื้นผิวมีแนวปฏิบัติต่าง ๆ ที่สามารถสังเกตและเปรียบเทียบได้ แก่นแท้ของหัวหอมคือซอฟต์แวร์ทางจิตที่ผู้คนไม่รู้จกอย่างเต็มที่ โดยปกติต้องใช้ความพยายามทางวิทยาศาสตร์อย่างมากในการแยกเนื้อหาของแกนกลางนั้นและทำความเข้าใจว่าพวกมันสัมพันธ์กับชั้นนอกอย่างไร

ลักษณะของวัฒนธรรมตามการอธิบายของ Michael Minkov และยศ สันตสมบัติ ได้อธิบายสอดคล้องกันในระดับ การเกิดขึ้น การคงอยู่ หน้าที่ คุณูปการ และการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังมีนักมานุษยวิทยาอธิบายความหมายและลักษณะของวัฒนธรรมว่ามีความแตกต่างกันระหว่างเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ การให้ความหมายและคุณค่า “วัฒนธรรม” ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมนั้น วัฒนธรรมสร้างขึ้นจากเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์นั้น แต่นักจิตวิทยาแย้งว่า ตัวแปรส่วนบุคคล เช่น เพศ อายุ การศึกษา ฯลฯ ต่างหากที่เป็นตัวแปรควบคุมทำให้วัฒนธรรมของแต่ละเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์มีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม นักจิตวิทยาข้ามวัฒนธรรมและผู้เชี่ยวชาญด้านพฤติกรรมองค์กร และนักมานุษยวิทยาก็เข้าใจถึงความจำเป็นในการทำความเข้าใจ

“วัฒนธรรม” โดยการไม่พยายามมองเป็นกล่องที่แข็งๆ เป็นแบบแผนชัดเจน ดังนั้น วัฒนธรรมไม่ใช่วัตถุเฉพาะที่มีการดำรงอยู่ตามวัตถุประสงค์ของตนเอง มันได้รับการสนับสนุนจากปรากฏการณ์จริงที่เรารับรู้และวิเคราะห์ตามอัตวิสัย ธรรมชาติของวัฒนธรรมจึงต้องการการสำรวจแนวความคิดเชิงอัตวิสัยของนักวิชาการต่างๆ กล่าวโดยสรุป การศึกษาเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” จึงไม่ควรมองว่าวัฒนธรรมเป็นชุดแบบแผนที่ถูกบรรจุในกล่องใดกล่องหนึ่งโดยใครคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่ง แต่วัฒนธรรมดำรงอยู่โดยมีวัตถุประสงค์ของตนเองและได้รับอิทธิพลจากปรากฏการณ์ทางสังคมและขึ้นอยู่กับความรู้ของแต่ละบุคคล

จะเห็นว่า “วัฒนธรรม” อาจจะเข้าใจได้ยาก เพราะคำจำกัดความของวัฒนธรรมมีตั้งแต่ความซับซ้อนจนถึงเรียบง่าย และมีนักวิชาการหลายคนเชื่อว่ายากที่จะอธิบายเพื่อให้ได้รับการยอมรับในระดับสากล แต่ควรให้ความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เช่น ควรค้นหาตัวแปรทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ วัฒนธรรมกับการกำหนดคุณค่า หรือตัวแปรที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรมอย่างไร ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบหรือการแสดงออกของวัฒนธรรม เช่น ภูมิอากาศ กล่าวคือ ภูมิอากาศที่แตกต่างกันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรมอย่างไร ตลอดจนประเด็นวัฒนธรรมในฐานะทรัพยากรในการพัฒนาชุมชน สังคม ประเทศ

จากการอธิบายในข้างต้น “สังคม” และ “วัฒนธรรม” เป็นเรื่องเดียวกัน มนุษย์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม การรวมอยู่ด้วยกันของมนุษย์ทำให้เกิดวัฒนธรรม เป้าหมายของการสร้างวัฒนธรรมเพื่อสร้างความสุขของมนุษย์และความสงบสุขของสังคมมนุษย์นั่นเอง สอดคล้องกับการอธิบายของสายันต์ ไพรชาญจิตร (2561, น.2) ที่ว่า วัฒนธรรม ชุมชน สังคม และชาติพันธุ์ต่างมีเป้าหมายเดียวกันคือให้ความสำคัญในเรื่องของความเป็นส่วนรวม (common) มากกว่าความเป็นส่วนตัว (private) มีความมุ่งหมายขั้นสูงในการสร้างประโยชน์สุข (absolute happiness) ผู้เขียนจึงมองว่า สังคมและวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวกัน (holism) ที่ทำหน้าที่ประสานสอดคล้องเพื่อประโยชน์ร่วมกันเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้บรรลุเป้าหมายแห่งประโยชน์สุขหรือเจตจำนงของมนุษย์

โดยสรุป “ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม” (socio-cultural resources) หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นองค์รวม (holistic) ของสังคมมนุษย์ ซึ่งทำให้เกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของสังคมและวัฒนธรรมเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เอื้อเพื่อพึ่งพิงกัน พิจารณาในฐานะที่เป็นสิ่งที่มีคุณภาพ มีคุณค่า เป็นบ่อเกิดแห่งความสุข หรือบ่อเกิดแห่งความมั่งคั่ง เป็นปัจจัยที่สามารถนำมาใช้ในการผลิต หรือกระบวนการทางสังคม ทำให้สังคมมนุษย์มีความมั่งคั่ง บรรลุเจตจำนง และเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์

ประเภททรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม

ในการแบ่งประเภทของทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมมีแนวทางหลากหลายแต่ผู้เขียนอาศัยแนวทางของยูเนสโกในการจัดประเภทวัฒนธรรมเพื่อนำมาจัดประเภททรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งในที่นี้จำแนกประเภทของทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (tangible socio-cultural resources) และทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (intangible socio-cultural resources)

1. ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมที่จับต้องได้

ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (tangible socio-cultural resources) คำว่า tangible หมายความว่า มีรูปร่าง สัมผัสได้ จับต้องได้ ทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรมประเภทที่สามารถจับต้องได้ มีลักษณะเป็นวัตถุ ในตำราเล่มนี้แบ่งออกเป็น 12 ประเภท คือ (1) โบราณสถาน (2) โบราณวัตถุ (3) ศิลปวัตถุ (4) อนุสรณ์สถาน-อนุสาวรีย์ (5) สถาปัตยกรรม – บ้านเก่า – อาคาร (6) ย่านชุมชนท้องถิ่น (7) เมืองเก่า (8) แหล่งประวัติศาสตร์ (9) แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (10) แหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรม (11) ผลงานศิลปะแขนงต่าง ๆ และ (12) ผลผลิตทางภูมิปัญญา

(1) โบราณสถาน (ancient site)

โบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (ฉบับที่ 2) นิยามคำว่า “โบราณสถาน (ancient site)” หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของ อสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึง สถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย ซึ่ง สายันต์ ไพเราะจิตร์ (2548, น.21) ได้ยกตัวอย่างโบราณสถาน ได้แก่ สิ่งก่อสร้างที่คนทำขึ้นโดยใช้วัสดุต่าง ๆ ทั้งที่คงทนถาวร เช่น หิน อิฐ ดินเผาไฟ และวัสดุที่ผุสลายได้ง่าย เช่น ไม้ไผ่ ไม้จริง ดินเหนียว สถานที่ธรรมชาติประเภทถ้ำและเพิงผาที่คนสมัยโบราณได้ดัดแปลงก่อสร้างต่อเติมเป็นอาคาร โรงเรือน เพื่อใช้ประโยชน์เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม โรงเรือน หรือ อาคารที่ประกอบกิจการงานอาชีพ (ป็นหม้อ ทอผ้า จักสาน หล่อโลหะ ทำลูกปัด ดีเหล็ก ชำแหละ สัตว์ โรงสีข้าว ฯลฯ) ที่ประชุม สนามกีฬา อ่างเก็บน้ำ สระ เขื่อนกั้นน้ำ ฝาย เขื่อนกั้นน้ำ คู คลอง สะพาน กำแพงเมือง ป้อมปราการ ท่าเรือ สุสานฝังศพ ศาลาพักร้อน โรงพยาบาล หอดูดาว โบสถ์ วิหาร หอไตร ภูมิ เจดียย์ พระปรางค์ ศาลเจ้า ศาลผีต่าง ๆ เสืออินทขิล มัสยิด วัดอินดู ปราสาทหิน คุก ตะแลงแกง อนุสาวรีย์ ที่มีสภาพติดที่ ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้

กรมศิลปากรได้แบ่งประเภทโบราณสถาน โดยใช้เกณฑ์ที่แตกต่างกันดังนี้

- **แบ่งตามคุณค่าและความสำคัญ** ประกอบด้วย **โบราณสถานระดับชาติ** อาทิ โบราณสถานที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และราชสำนัก โดยมีหลักฐานบ่งชี้ชัดเจน เช่น พระราชวังโบราณ เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และ**โบราณสถานระดับท้องถิ่น** อาทิ โบราณสถานที่มีคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคม หรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันเป็นพิเศษต่อชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง

- **แบ่งตามลักษณะที่ปรากฏ** ประกอบด้วย โบราณสถานที่เห็นรูปทรงชัดเจน หรือซากโบราณสถาน (คูเมือง กำแพงโบราณ ถนนโบราณ)

- **แบ่งตามวัสดุก่อสร้าง** ประกอบด้วย **โบราณสถานที่สร้างด้วยดิน** ได้แก่ กำแพงเมืองคันดิน คูเมือง โบราณสถานที่สร้างด้วยอิฐ ได้แก่ โบสถ์วิหาร เจดีย์ พระปรางค์ กำแพงเมืองประตุมือง เป็นต้น **โบราณสถานที่สร้างด้วยหินและศิลาแลง** ได้แก่ ปราสาท หรือสถาปัตยกรรมที่ได้อิทธิพลเขมร เช่น เจดีย์และโบสถ์วิหารในจังหวัดสุโขทัยและกำแพงเพชร เป็นต้น **โบราณสถานที่สร้างด้วยไม้** ได้แก่ บ้าน กุฏิ ศาลาการเปรียญ หอไตร หอระฆัง โบสถ์ เป็นต้น

ภาพที่ 1.1 ซากฐานเจดีย์สี่เหลี่ยม (โบราณสถาน) เป็นเจดีย์เก่าวัดลำช้าง หรือวัดกำหนัด เป็นเจดีย์ทรงกลมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม ตามประวัติกล่าวว่าเป็นที่ผูกช้าง (ลำช้าง) ของเจ้าผู้ครองนครลำปาง เสด็จมานมัสการพระบรมธาตุตอนใต้ เมื่อสร้างเป็นวัดจึงเรียกว่า วัดลำช้าง กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2487

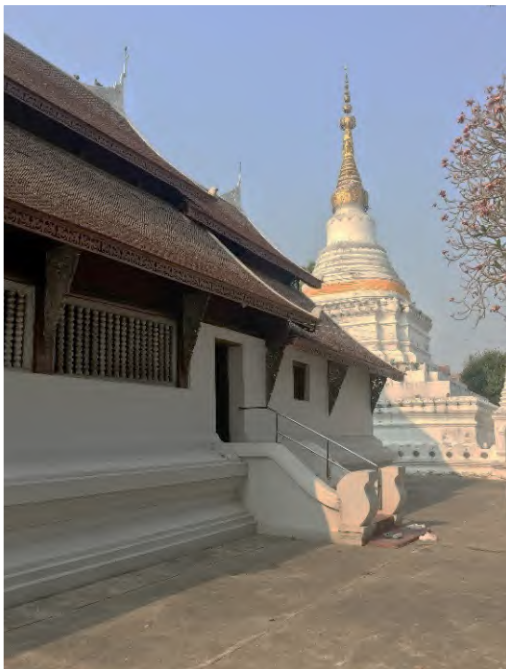
ที่มา: ผู้เขียน

- แบ่งตามประโยชน์การใช้สอย ประกอบด้วย โบราณสถานร้าง (dead monument) หมายถึง สิ่งก่อสร้างอาคาร สถาปัตยกรรมฯ ที่ปัจจุบันถูกทิ้งร้าง ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ตามหน้าที่ใช้งานดั้งเดิมดังในอดีต จนกลายเป็น หลักฐานทางโบราณคดี ตัวอย่างเช่น วัดพระศรีมหาธาตุจังหวัดลพบุรี และโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ (living monument) เป็นโบราณสถานที่ยังคงมีการใช้ประโยชน์ตามหน้าที่ดั้งเดิมจนถึงทุกวันนี้ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ป้อมปราการ หรือคูคลอง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การแบ่งประเภทของโบราณสถานดังกล่าวเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์บูรณะของกรมศิลปากร แต่การแบ่งประเภทโบราณสถานตามที่ระบุไว้ใน “สาระสำคัญของพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535” อาจแยกได้ 2 วิธีคือ

- แบ่งแยกโดยพิจารณาตามหลักกรรมสิทธิ์ มี 2 ประเภทคือ (1) โบราณสถานที่มิใช่เจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย (2) โบราณสถานที่มิใช่เจ้าของ หรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย

- แบ่งโดยพิจารณาจากหลักการขึ้นทะเบียน มี 2 ประเภทคือ (1) โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียน (2) โบราณสถานที่มิได้ขึ้นทะเบียน

ภาพที่ 1.2 วัดพระแก้วดอนเต้า-สุขดาราม เป็นโบราณสถาน วิหารหลังนี้เป็นสถาปัตยกรรมล้านนา สกูลช่างเชียงแสน สร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ.2325-2352 เมื่อชาวเชียงแสนย้ายมาอยู่เมืองเขลางค์ ในวิหารมีพระพุทธรูปสวยงามปางสมาธิ ประкасขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 159 ลงวันที่ 29 สิงหาคม 2523

ที่มา: ผู้เขียน

ภาพที่ 1.3 อุโบสถกลางน้ำ วัดพุทธเอ็น ตำบลช้างเคิ่ง อำเภอมะเข่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นโบราณสถานที่ในอดีตใช้เป็นสถานที่บวชพระ ปัจจุบันไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้าไปภายใน
ที่มา: ผู้เขียน

(2) โบราณวัตถุ (ancient objects)

โบราณวัตถุต่างจากโบราณสถานที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ ไม่ถูกยึดติดกับที่ดิน ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (ฉบับที่ 2) นิยาม “โบราณวัตถุ (ancient objects)” ว่าหมายถึง สิ่งหาปริมาตรพธ์ที่เป็นของโบราณไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสิ่งหาปริมาตรพธ์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี สายันต์ ไพเราะญจิตร (2548, น.3) อธิบายว่าหมายถึง วัตถุ สิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยฝีมือคนหรือเกิดจากการดัดแปลงจากวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามภูมิปัญญาความรู้ของคนในยุคสมัยต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) การศึกษา (การอบรมสั่งสอน) การรักษาพยาบาลและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในวาระต่าง ๆ ของชีวิตเฉพาะบุคคลในช่วงวัยและช่วงเวลาต่าง ๆ และพิธีกรรมของกลุ่มคน ชุมชนและสังคม การค้าพาณิชย์ การอุตสาหกรรม หัตถกรรม การเดินทาง การขนส่งและการสื่อสาร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การชุดแร่ ถุลลโลหะ หล่อเครื่องมือ ทำเครื่องประดับ เป็นต้น

ภาพที่ 1.4 สัตถภัณฑ์ เป็นชื่อเชิงเทียน ทำเป็นแผงรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วติดไม้กลึงเป็นเชิงเทียน 7 เชิง กรอบมักทำเป็นรูปพญานาคเลื้อยลงมลายักรอบหน้าบัน. [สัตตะบอริพัน สัตตะพัน] น. ภูเขาที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุเป็นชั้น ๆ รวม 7 ชั้น สูงลดหลั่นกันลงมาตามลำดับชื่อภูเขาชั้นในที่สุดจากเขาพระสุเมรุออกมา คือ ยุคนธร อสิณธร กรวิก สุทสนะ เนมินธร วินตกะ อัศกัณ ระหว่างภูเขาแต่ละชั้นมีทะเลสี่พันนครัน. (ป. สดตปริภณฺฑ สดตภณฺฑ). (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542) ปัจจุบันมีวัดบางแห่งยังใช้ประโยชน์เมื่อมีพิธีกรรมทางพุทธศาสนา แต่บางแห่งจัดเป็นโบราณวัตถุและจัดแสดงไว้ในส่วนของพิพิธภัณฑ์

ที่มา: ผู้เขียน

(3) ศิลปวัตถุ (art objects)

ศิลปวัตถุ (art objects) อาจเป็นทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ แต่ศิลปวัตถุอาจไม่ใช่สิ่งโบราณเสมอไป ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (ฉบับที่ 2) “ศิลปวัตถุ” หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ ซึ่งมีอยู่หลายแขนง เช่น งานปั้น การเย็บปักถักร้อย งานทอผ้า งานแกะสลัก งานหล่อ ยกตัวอย่างเช่น การแกะสลักพระพุทธรูปไม้ในวิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุกเหนือ อำเภอมือง จังหวัดลำปาง ภาพวาดผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน งานแกะสลักไม้วิหารวัดศรีรองเมือง จังหวัดลำปาง จะเห็นว่าศิลปวัตถุต่างจากโบราณวัตถุตรงที่ศิลปวัตถุไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งของโบราณก็ได้

ภาพที่ 1.5 ผ้ายกเมืองนคร ผ้าทอยกดอกเมืองนครศรีธรรมราช เป็นผ้าทอที่ยกดอกด้วยดินทอง ในอดีตช่างทอจะทอให้เจ้านายในพระราชวัง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นศิลปวัตถุที่ได้รับอิทธิพลทั้งลวดลายและภูมิปัญญามาจากอินเดีย ผ้าทอผืนนี้ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานนครศรีธรรมราช

ที่มา: ผู้เขียน

(4) อนุสรณ์สถาน-อนุสาวรีย์ (monumental site)

อนุสรณ์สถาน อนุสาวรีย์ รูปปั้น (monumental site) เป็นสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับบุคคลหรือเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ที่ประชาชนจะต้องร่วมรำลึกด้วย ซึ่งรวมทั้งรูปเคารพทางศาสนา เช่น พระพุทธรูปขนาดใหญ่และรูปบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ อนุสรณ์สถานและแหล่งประวัติศาสตร์ สถานที่ตั้งของเมืองหรือชนบท ซึ่งพบหลักฐานของอารยธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษที่นั่น และเป็นหลักฐานของความเจริญก้าวหน้าที่สำคัญ หรือเป็นหลักฐานเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ สายนต์ ไพรชาญจิตร (2548, น.262) อธิบายว่า อนุสรณ์สถาน อนุสาวรีย์จัดเป็นหนึ่งในทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อประเทศ การสร้างอนุสรณ์สถาน อนุสาวรีย์มีคุณค่าและความงามทางประวัติศาสตร์ การสืบทอดอารยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสดงออกถึงสำนึกในคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ณ ช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์อันควรจดจำหรือเป็นบทเรียนที่ควรค่าแก่การศึกษา (ศรีวิภา ธิติช่างกูร และพรพรรณ วีระปรียากร, 2551, น.931)

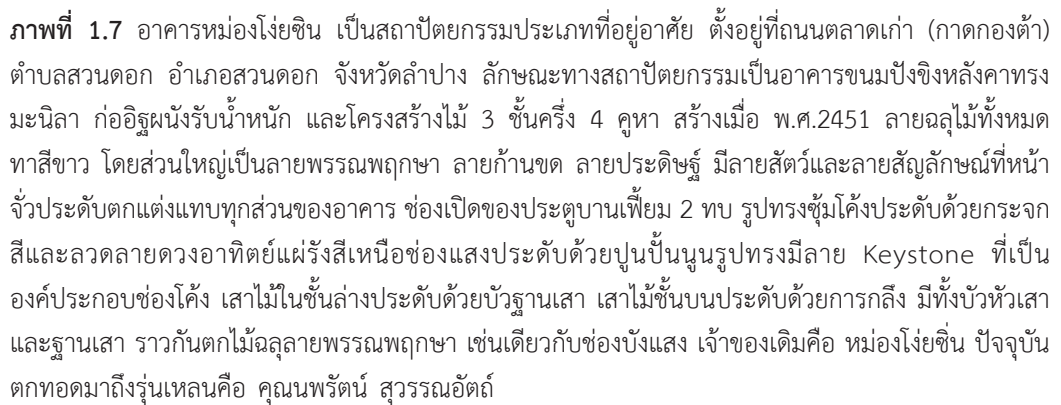
ตัวอย่างอนุสรณ์สถาน-อนุสาวรีย์ เช่น อนุสาวรีย์สามกษัตริย์ เป็นอนุสาวรีย์ที่ได้รับการยกย่องนับถือเป็นอนุสรณ์การใหญ่หลวงแก่แผ่นดิน ซึ่งเป็นอนุสาวรีย์ของพญามังรายร่วมกับพระสหาย คือ พญาเจ้าเมืองและพญาร่วง อนุสาวรีย์แห่งนี้ตั้งอยู่ถนนพระปกเกล้า ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมืองเชียงใหม่

เป็นรูปหล่อโลหะสำริดของพญามังราย พญาเจ้าเมืองและพญาร่วง ในลักษณะประทับยืนรวมกลุ่มของบรรพบุรุษต่างแคว้นร่วมปรึกษากันเพื่อก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ โดยพญามังรายแห่งแคว้นล้านนาอยู่กลาง พญาเจ้าเมืองแห่งแคว้นพะเยาอยู่เบื้องขวา และพญาร่วงแห่งแคว้นสุโขทัยอยู่เบื้องซ้าย อนุสาวรีย์สามกษัตริย์นี้ออกแบบและควบคุมงานปั้นหล่อโดยคุณไข่มุก ชูโต ศิลปินในอุปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ ในรัชกาลที่ 9 ในวาระที่เมืองเชียงใหม่มีอายุครบ 700 ปี ใน พ.ศ.2539 หรืออนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 บริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี อนุสาวรีย์ท้าวเทพกษัตรีตรีท้าวศรีสุนทร พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก จังหวัดอุดรดิตถ์ เป็นต้น

ภาพที่ 1.6 อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก เป็นอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงวีรกรรมของพระยาพิชัยดาบหักที่สู้รบกับพม่าจนดาบหัก พระยาพิชัยซึ่งเป็นทหารของพระเจ้าตากสินมหาราช มีความกล้าหาญในการสู้รบ เช่น สงครามกอบกู้เอกราชจากพม่าใน พ.ศ.2310 ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ครั้งหนึ่งในขณะที่ต่อสู้กับพม่า พระยาพิชัยได้ถือดาบสองมือนำทหารออกรบกับพม่าอย่างกล้าหาญ จนดาบหักไปข้างหนึ่ง ต่อสู้จนพม่าพ่ายแพ้ไป วีรกรรมจึงได้รับการยกย่องและสร้างเป็นอนุสาวรีย์

ที่มา: ผู้เขียน

(5) สถาปัตยกรรม - บ้านเก่า - อาคารเก่า

บ้านเก่าและอาคารเก่ามักถูกรักษาให้คงอยู่ด้วยเหตุผลเชิงคุณค่าทางสถาปัตยกรรม วาสนา บุญสม (2548, น.48-49) อธิบายว่า สถาปัตยกรรมศาสตร์เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะทางด้านวิธีการก่อสร้างที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อตอบสนองความต้องการทางวัตถุ คือ ประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าทางจิตใจ คือ สุนทรียภาพ ฉะนั้น สถาปัตยกรรมที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทที่จับต้องได้จักต้องเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทั้งในแง่ภูมิปัญญา ความงามตามสไตล์ต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรมไทยเป็นศิลปะที่แสดงถึงความงดงามด้านรมยศิลป์ กล่าวคือ ความงดงามของการก่อสร้าง

อาคารบ้านเรือน การตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตรบรรจง เช่น วัดวาอาราม ปราสาท ราชวัง เรือนไทย โดยที่วาทนา บุญสม (2548, น.49-51) ได้แบ่งสถาปัตยกรรมออกเป็น 2 ประเภทกว้างๆ คือ

- **สถาปัตยกรรมประเภทที่อยู่อาศัย** เป็นการก่อสร้างเพื่อประโยชน์ใช้สอย เป็นที่อยู่อาศัยในชีวิตประจำวัน ซึ่งแตกต่างกันไปตามสถานภาพและบทบาททางสังคม เรียกชื่อเฉพาะตามลักษณะของสิ่งก่อสร้าง อาทิ พระบรมมหาราชวัง พระราชวัง พระตำหนัก ปราสาท เป็นที่อยู่อาศัยของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ วัง เคาหาสน์ ตำหนัก คຸ້ມ จวน ทำเนียบ เรือน เป็นที่อยู่อาศัยของเจ้านายชั้นสูง อาศรม กุฏิ เป็นที่อยู่อาศัยของนักบวช บ้าน เหย้า ทับ เคาหา กระโจม เป็นที่อยู่อาศัยของสามัญชน

- **สถาปัตยกรรมประเภทศาสนสถาน** เป็นการก่อสร้างที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านสถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้างที่เด่นชัด วัดวาอาราม ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ วิหาร สถูปหรือเจดีย์ มณฑป พระปรางค์ หอไตร ศาลาการเปรียญ ปราสาท กุฏิ หอระฆัง

(6) ย่านชุมชนท้องถิ่น (local district)

ย่านชุมชนท้องถิ่น (local district) อาจปรากฏสถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อนุสรณ์สถาน เป็นองค์ประกอบ ย่านชุมชนท้องถิ่นหรือย่านชุมชนเก่า หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพที่แสดงออกถึงลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน/ก่อกำเนิดที่แตกต่างกันตามบริบทแวดล้อม ทั้งที่เป็นเมืองหรือในพื้นที่ชนบท มีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน/ก่อกำเนิดดังกล่าวที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งประจักษ์ได้จากทั้งสภาพทางกายภาพที่โดดเด่น เช่น โครงสร้างของชุมชน ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์แวดล้อม และสภาพทางสังคมวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี และกิจกรรมของชุมชน ประกอบควบคู่กันอย่างเหมาะสม ภายใต้บริบทสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้าง (built environment) และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ (natural environment)

กองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักจัดการสิ่งแวดล้อมและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2564) แบ่งลักษณะของย่านชุมชนเก่าเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1) **ชุมชนริมน้ำ** เป็นย่านชุมชนที่ยึดเอาลำน้ำในการตั้งถิ่นฐาน อาจจะไปประกอบไปด้วยตัวตลาดและส่วนบ้านเรือนพักอาศัย มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับสภาพที่ตั้งและประโยชน์ใช้สอย รวมไปถึงองค์ประกอบในเชิงระบบนิเวศลำนน้ำ พืชพันธุ์ และระบบการผลิตเข้ามาเกี่ยวเนื่องด้วย

2) **ชุมชนรถไฟ** เป็นย่านชุมชนที่เกิดจากการพัฒนาเส้นทางรถไฟ หรือการขยายตัวของย่านชุมชนเดิมที่เกิดจากการเข้ามาของสถานีรถไฟ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นย่านการค้า หากเป็นสถานีที่ผ่านชุมชนขนาดใหญ่หรือเป็นชุมทาง มักจะมีกลุ่มสถาปัตยกรรมเกี่ยวเนื่องกับรถไฟที่มีลักษณะเฉพาะ

3) **ชุมชนตลาด/การค้า** เป็นย่านชุมชนที่มีกิจกรรมหรือเคยมีกิจกรรมด้านการค้าเป็นหลัก มีลักษณะความเป็นย่านตลาดของเมือง หรือของชุมชนในละแวก อาจประกอบด้วยพื้นที่ค้าขายรวม เช่น ตลาดสด และส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรมประเภทเรือนแถวหรือห้องแถวค้าขาย

4) **ชุมชนหมู่บ้าน** เป็นพื้นที่หมู่บ้านในบริเวณชนบท มีลักษณะเป็นชุมชนพื้นถิ่น ประกอบด้วยกลุ่มบ้านเรือนที่สะท้อนลักษณะของท้องถิ่น มีบริเวณบ้าน ลาน และเส้นทางสัญจร เป็นองค์ประกอบของชุมชน และมีความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมในเชิงระบบวิถีชีวิต มีลักษณะการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพสูง

5) **ชุมชนประมง/เกษตร** เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งทำมาหากิน แหล่งทำการผลิต ซึ่งพื้นที่เหล่านั้นอาจอยู่ไกลจากพื้นที่ของชุมชนออกไป มีพื้นที่ที่เป็นจุดเปลี่ยนถ่าย เช่น แพปลา ท่าเรือ หรือพื้นที่ที่ต้องใช้เพื่อจัดการผลผลิตนั้น เช่น ลานตากข้าว ที่ตากปลา ที่แกะหอย เป็นต้น

6) **ชุมชนชาติพันธุ์** เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มการตั้งถิ่นฐานจากการที่มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่อพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากประเทศข้างเคียง โดยนำเอาสัมภาระทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ ภาษา ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ติดตัวมาด้วย แต่มีรูปแบบของการปรับตัวทั้งลักษณะกายภาพของชุมชน และทางด้านสังคมกับบริบทที่ใหญ่กว่าแต่ยังคงเอกลักษณ์เฉพาะบางอย่างเอาไว้ ชุมชนลักษณะนี้จะมีความโดดเด่นในเชิงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ

7) **ชุมชนโดยรอบโบราณสถาน** เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของอารยธรรมหนึ่ง ๆ ซึ่งอาจหมายถึงการตั้งถิ่นฐานที่ดำเนินการต่อเนื่องมาจากอดีต โดยพบโบราณสถานที่มีความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน อาทิ สถูป เจดีย์ แนวกำแพงเมือง คูน้ำ เป็นต้น โดยองค์ประกอบเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดขอบเขตชุมชนในปัจจุบัน

8) **ชุมชนที่เกี่ยวกับความทรงจำ** เป็นชุมชนหรือส่วนของชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำร่วมกันของคนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่ชุมชน โดยมากมักเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีต แต่ปัจจุบันสถานที่เหล่านั้นไม่ได้มีหน้าที่เพื่อกิจกรรมนั้น ๆ อีกแล้ว คงเหลือเป็นตำนานหรือเรื่องเล่าต่อสถานที่นั้น ๆ

ตัวอย่างย่านชุมชนเก่า เช่น **ย่านประวัติศาสตร์แม่สอด** เป็นอำเภอที่มีอายุยาวนานกว่า 100 ปี ดังนั้นจึงมีอาคารบ้านเรือนเก่าแก่ที่ยังเหลืออยู่ไม่เพียงก็แห่ง แต่ก็ยังแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวแม่สอดไว้อย่างชัดเจน บริเวณซึ่งเป็นใจกลางเมืองศูนย์กลางการค้า ยังคงอาคารไม้ที่เป็นห้องแถวสองชั้น ชั้นล่างเปิดเป็นที่ขายของ ชั้นบนเป็นที่อาศัย มีระเบียบยื่นออกมาด้านหน้า ทำเป็นไม้ฉลุ ลวดลายสวยงามทั้งตัวระเบียง ชายคาและประตู แสดงให้เห็นถึงชีวิตที่สงบสุขและเข้าถึงศิลปะอย่างแท้จริง จึงได้สร้างสรรค์งานที่สวยงามและมีคุณค่าเป็นมรดกแก่ลูกหลาน บริเวณใกล้วัด อรัญเขต ยังมีบ้านเก่าแก่ที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของชาวไทยใหญ่ โดยเฉพาะ หิ้งพระเจ้า หรือที่ประดิษฐาน

พระพุทธรูปจะเป็นห้องเล็ก ๆ ยื่นออกมาจากตัวบ้านมีหลังคาสองชั้น ชายคาฉลุเป็นลวดลายต่าง ๆ ทั้งดงาม หรือประวัติชุมชนบ้านจีน เป็นต้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544, น.93) หรือย่านชุมชนสบตุ๋ย อำเภอเมืองลำปาง เป็นย่านการค้า ย่านเศรษฐกิจของชุมชนคนไทยเชื้อสายจีน ปัจจุบันยังหลงเหลือรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีน ตลาดเช้าเก๋าว จ๊ว อันสะท้อนวิถีชีวิตของคนในชุมชนเมื่อกว่า 100 ปีที่ผ่านมา ธุรกิจการค้าของคนไทยเชื้อสายจีนรุ่นลูกหลาน

(7) เมืองเก่า (ancient old town)

เมืองเก่าพิจารณาได้จากประกาศของทางราชการหรือลักษณะทางกายของเมือง “เมืองเก่า” (ancient old town) หมายถึง เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะแห่งสืบต่อมาแต่กาลก่อน และมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีรูปแบบผสมผสานของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น การรักษาคคุณค่าและความหลากหลายทางวัฒนธรรมของเมือง สามารถเสริมสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดและประเทศได้เป็นอย่างดี ในประเทศไทยปรากฏเมืองเก่ามากมายกระจายอยู่ในทุกภาคของประเทศ เมืองเก่าจำนวนมากเป็นพื้นที่ที่มีประชากรใช้ประโยชน์เป็นที่ตั้งชุมชนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เมืองเก่าเหล่านี้มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมตามช่วงเวลาต่าง ๆ อย่างมากมาย (เทศบาลเมืองลำพูน, 2563) ย่านเมืองเก่าของไทยมีลักษณะเฉพาะตัวที่เกิดจากวิวัฒนาการรากเหง้า และที่มาจากการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมภายในและภายนอกภูมิภาค จนทำให้มีลักษณะเฉพาะตัวที่เป็นเอกภาพและหลากหลายในตัวเอง (unified plural identity) นับเป็นมรดกวัฒนธรรมทั้งดงามมีคุณค่า ทั้งแก่ผู้อยู่อาศัยและผู้มาเยือน ย่านเมืองเก่าครอบคลุมบริเวณหรือเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ยังคงมีผู้คนอาศัยดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง ย่านเมืองเก่าหลายแห่งได้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทจนสูญเสียอัตลักษณ์ไป (Pimolsathean, 2013 อ้างถึงใน ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี, 2558, น.98-99) มีความสำคัญในฐานะพื้นที่ประวัติศาสตร์ของเมือง เป็นมรดกวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เป็นพื้นที่ที่มีพลวัตความเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับเมืองและมีวิวัฒนาการทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมร่วมกับเมือง แต่การปรับตัวของย่านเมืองเก่าเป็นไปตามพลวัตมักไม่สอดคล้องกับกระแสสังคมเมืองที่รวดเร็วและรุนแรง ทำให้ย่านเมืองเก่าเกิดความเสื่อมถอย ถูกทิ้งร้าง ไร้ชีวิตชีวา (United Nations, 1996)

คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี ได้กำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า 10 เมือง เป็นเมืองเก่ากลุ่มที่ 1 ได้แก่ เชียงใหม่ ลำปาง กำแพงเพชร พิษณุโลก ลพบุรี พิจิตร นครศรีธรรมราช และสงขลา เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2553, เมืองลำพูน เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2554 และเมืองน่าน เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2555 ซึ่งมีการอธิบายถึงลักษณะเมืองเก่าดังนี้

ประภัสสร ชูวิเชียร (2561, น.79-88) อธิบายลักษณะ **เมืองเก่าลพบุรี** ว่าเป็นเมืองโบราณที่มีร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ ราว 3,000 ปีมาแล้ว และเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ได้พบความต่อเนื่องทางหลักฐานโบราณคดีและศิลปกรรม ตั้งแต่สมัยทวารวดี อิทธิพลเขมร อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จึงนับว่าลพบุรีเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่สำคัญแหล่งหนึ่งของไทย นอกจากนี้ยังมีวัดวาอารามและศาสนาที่เป็นศูนย์กลางเกาะตัวอยู่ในเมืองเก่า ส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้างไปรวมทั้งพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ซึ่งได้มีการปรับปรุงให้เป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติโดยกรมศิลปากรทั้งหมดผสมผสานกันอยู่กับชุมชนและตึกรามบ้านช่องร้านรวงใหม่จึงเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของโบราณสถานเมืองลพบุรี โดยมีเมืองเก่ามากมาย อาทิ พระปรางค์สามยอด เป็นปราสาทเขมรตั้งอยู่บนเนินสูงใจกลางเมืองลพบุรีแสดงว่าเป็นศาสนสถานสำคัญมาก่อน ยอดทั้งสามเรียงลดหลั่นกันจึงเป็นที่มาของชื่อเรียกนี้ โดยมีนัยว่าผู้เรียกชื่อมีความคุ้นเคยกับสิ่งก่อสร้างที่เป็นปรางค์ ในศิลปะไทยมากกว่าจึงไม่เรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า ปราสาทสามยอด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ เป็นต้น

อัมเรศ เทพมา และเทิดศักดิ์ เตชะกิจจกร (2559, น.63) อธิบายว่า **เขตเมืองเก่าสงขลา** เป็นเมืองที่มีชุมชนโบราณและเก่าแก่ มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมที่รับเอาวัฒนธรรมเข้ามาผสมผสานอย่างหลากหลายเนื่องด้วยชัยภูมิของเมือง ในฐานะเมืองท่าการค้าทางทะเลที่เหมาะสม สงขลาได้รับการรู้จักจากพ่อค้าและนักเดินเรือชาวอาหรับ-เปอร์เซีย ตั้งแต่ช่วงระหว่าง พ.ศ.1993-2093 ในนามของเมืองซิงกูร์ หรือซิงกอร่า แต่ในหนังสือ*ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม* ของนายกิโยลาส แชรแวส เรียกชื่อเมืองสงขลาว่า “เมืองสิงขร” จากการสันนิษฐาน คำว่า สงขลา เพี้ยนมาจากชื่อ “สิงหลา” (อ่าน สิง-หะ-ลา) หรือ สิงขร สงขลาเป็นเมืองที่มีความสมบูรณ์ในหลายด้านอันเกิดจากลักษณะของการเป็นเมืองท่าการค้าทางทะเลนับแต่อดีตจึงก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยมาอย่างยาวนานซึ่งความเป็นเมืองเก่า นอกจากชัยภูมิที่สำคัญแล้วยังมีสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์และสมบูรณ์ทั้งจำนวนและการรักษาไว้ซึ่งสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่

ส่วน สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2549) ได้อธิบายลักษณะ **เมืองเก่าลำปาง** ว่าลำปางเป็นเมืองเก่าที่เปลี่ยนที่ตั้งถึง 3 รุ่น รุ่นที่ 1 อยู่บริเวณวัดพระแก้ว รุ่นที่ 2 อยู่บริเวณวัดปงสนุก และรุ่นที่ 3 อยู่บริเวณศาลหลักเมืองปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีย่านเมืองเก่าอีกหลายจุด เช่น ย่านท่ามะโอ ย่านสถานีรถไฟ ย่านตลาดจีน (ภาคทองดำ) ย่านสบตุ๋ย ฯลฯ ย่านเมืองเก่าเหล่านี้ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังปรากฏแหล่งโบราณสถานให้ศึกษาเรียนรู้จำนวนมาก โดยเฉพาะวัด กำแพงเมือง อาคาร บ้านเรือน ฯลฯ ดังเช่นเขตกำแพงเมืองรุ่นที่ 1 มีพื้นที่ภายในกำแพงเมืองราว 600 ไร่ แนวกำแพงเมืองโดยรอบราว 4,400 เมตร มีประตูเมืองสำคัญที่ปรากฏชื่อ เช่น

ประตูตาล ประตูต้นผึ้ง ประตูผ้าบ่อง ประตูท่านางเหลียว ประตูนกกต และประตูม้า บริเวณนี้พบ วัดร้าง โบราณสถาน และพื้นที่ทางประวัติศาสตร์กระจายตัวอยู่ ทั้งที่ยังคงหลงเหลือสภาพให้เห็นในปัจจุบัน และตามคำบอกเล่า

เมืองเก่าในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรมซึ่งมีคุณค่าในหลายมิติ โดยเฉพาะมิติประวัติศาสตร์ การดำเนินการพัฒนาในกลุ่มเมืองเก่าในภาคเหนือที่มีความเชื่อมโยงมิติทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ เมืองเก่าลำพูน เมืองเก่าลำปาง เมืองเก่าเชียงใหม่ และเมืองเก่าน่าน ซึ่งเมืองเก่าทั้ง 4 เมืองนี้มีประวัติศาสตร์ทางศาสนา วัฒนธรรมเชื่อมโยงเรียงร้อยกัน หรือมีหลักฐานทางโบราณคดีและสถาปัตยกรรมที่เป็นร่องรอยความเจริญในอดีตคล้ายคลึงกัน คือ เมืองเก่าทุกเมืองในกลุ่มนี้ยกเว้นเมืองเก่าลพบุรี จัดว่าเป็นเมืองในอาณาจักรล้านนาโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ดินแดนล้านนามีจุดเริ่มต้นสมัยประวัติศาสตร์เมื่อพระนางจามเทวีนำพุทธศาสนาแบบเถรวาทจากละโว้หรือลพบุรีมาประดิษฐานที่ลำพูนหรือหริภุญไชยและลำปางในพุทธศตวรรษที่ 13 และในพุทธศตวรรษที่ 19 พญามังรายได้หริภุญไชยไว้ในอำนาจแล้วสถาปนาเมืองเชียงใหม่ขึ้น จากนั้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช เชียงใหม่เติบโตขึ้นจนเป็นอาณาจักรล้านนาและได้เมืองน่านไว้ในพระราชอาณาจักรในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งร่องรอยหลักฐานทางศิลปกรรมจากความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว จะเห็นได้จากประติมากรรมทางพุทธศาสนาของลพบุรีและหริภุญไชยหรือลำพูน ท่าเลที่ตั้งและลักษณะของคูน้ำ-คันดินรูปหอยสังข์ของเมืองลำพูนและลำปาง หรือเจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะ เช่นเจดีย์กู่กุดวัดจามเทวีและสุวรรณเจดีย์ที่วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน เจดีย์เหลี่ยมที่เวียงกุมกามจังหวัดเชียงใหม่ และเจดีย์ประธานวัดพญาวัด จังหวัดน่าน เป็นต้น จากความเชื่อมโยงกันทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของเมืองในกลุ่มนี้ดังกล่าวมาแล้วและมองว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่า จึงอาจจะส่งเสริม สนับสนุนให้เป็นเส้นทางการท่องเที่ยวในเชิงศาสนา ศิลปวัฒนธรรม แบบเชื่อมโยงอันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนได้

(8) แหล่งประวัติศาสตร์ (historical site)

แหล่งประวัติศาสตร์ (historical site) เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ อาจเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ แหล่งประวัติศาสตร์จึงอาจเป็นได้ทั้ง**สถานที่ที่มีและไม่มีสิ่งก่อสร้าง** ดังตัวอย่าง ภูหินร่องกล้า แหล่งประวัติศาสตร์ถนอมราชดำเนิน หรือสนามฟุตบอลมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีเหตุการณ์การเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย หรือพื้นที่วังหน้า ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ โรงละคร ฯลฯ ถือเป็นแหล่งประวัติศาสตร์ที่สำคัญ แหล่งประวัติศาสตร์เป็นสถานที่ที่มีความหมายเป็นสถานที่ที่บันทึกเหตุการณ์หรือเรื่องราวในอดีตในมิติต่าง ๆ เช่น มิติทางวัฒนธรรม มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางการเมือง ตลอดจนปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์

(9) แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (historic urban landscape)

แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศ เกรียงไกร เกิดศิริ (2559, น.31-32) อธิบายว่า “ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์” (historic urban landscape) คือ พื้นที่ของเมืองที่รับรู้ว่าเป็นผลจากการสั่งสมขึ้นจากประวัติศาสตร์ของคุณค่าและคุณลักษณะทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ การขยายแนวคิดของศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ หรือศูนย์รวมออกไปสู่การขยายแนวคิดให้ครอบคลุมถึงบริบทที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ และสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมืองด้วย บริบทที่กว้างขึ้นนี้ประกอบด้วยสภาพภูมิประเทศ ธรณีสัณฐาน อุทกวิทยา และลักษณะทางธรรมชาติที่โดดเด่นของพื้นที่ สภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นทั้งในยุคประวัติศาสตร์และยุคร่วมสมัย โครงสร้างพื้นฐานที่อยู่เหนือและใต้พื้นดิน พื้นที่โล่งและสวน รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการจัดการเชิงพื้นที่ ตลอดจนองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งหมดของโครงสร้างเมือง นอกจากนี้ยังรวมไปถึงสังคมและการปฏิบัติการทางวัฒนธรรมและคุณค่า กระบวนการทางเศรษฐกิจ และหมายรวมไปถึงมิติของมรดกทางวัฒนธรรมนามธรรมในฐานะของความสัมพันธ์กับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

สถานที่ที่สามารถยกเป็นตัวอย่าง ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ ได้แก่ **ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์เมืองเก่าเชียงใหม่** (เกริก กิตติคุณ และคณะ, 2560, น.13-16) เมืองเก่าเชียงใหม่เป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันปรากฏร่องรอยโบราณสถาน แนวกำแพงเมือง คูน้ำคันดิน รูปทรงของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม ด้านไม่เท่า มีกำแพง 3 ด้าน ด้านทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำโขง มีวัดที่สำคัญถึง 76 วัดในเขตเมืองเก่า ภูมิทัศน์ของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่พิจารณาจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่าสภาพแวดล้อมของเมืองประกอบด้วย ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นโบราณสถาน และภูมิทัศน์ทางธรรมชาติติดกับแม่น้ำโขง หรือ**ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ของตัวเมืองพิมาย** (พัชรียา คำดี และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2560, น.55) ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่าในเขตกำแพงเมืองชั้นในของเมืองพิมาย เป็นที่พักของนักเดินทางที่ใช้ติดต่อค้าขายระหว่างเมืองพระนครและเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ส่งผลให้พิมายมีความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนา สถาปัตยกรรม และเศรษฐกิจของเมืองโดยปรากฏหลักฐานเป็นปราสาทหินพิมายที่คงอยู่จนถึงปัจจุบัน ช่วงรัตนโกสินทร์ย่านการค้าพิมายนั้นเจริญด้วยภูมิประเทศที่เหมาะสมอยู่ใกล้ลำน้ำมูลซึ่งเป็นเส้นทางค้าขายสินค้าทางเรือระหว่างภาคอีสานไปยังกรุงเทพฯ จึงส่งผลให้เมืองพิมายเป็นเมืองที่มีเศรษฐกิจการค้าที่เจริญรุ่งเรือง และย่านการค้าของเมืองพิมายนี้ยังทำหน้าที่เรื่อยมาจนมีการปลูกสร้างอาคารแถวเพื่อทำหน้าที่เป็นที่อยู่อาศัยและค้าขาย โดยในระยะแรกเท่าที่ปรากฏหลักฐานนั้นเป็นอาคารปลูกสร้างด้วยไม้ ในที่นี้จึงเรียก “เรือนแถวไม้พื้นถิ่น” ต่อมามีการสร้าง “ตึกแถวพื้นถิ่น” ที่มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐ โดยการก่ออิฐขึ้นรูปอาคาร โดยมีความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิด

ตึกแถว อาคาร บนถนนกาดกองต้า เป็นลักษณะของแหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ได้ ถนนกาดกองต้าตั้งอยู่ในเขตเทศบาลนครลำปาง คำว่า “กาด” หมายถึง ตลาด คำว่า “กอง” หมายถึง ถนน และคำว่า “ต้า” หมายถึง ทำน้ำ บริเวณถนนกาดกองต้าในอดีตเคยเป็นทำน้ำที่มีการค้าขายทางเรือสมัยรัชกาลที่ 5 มีกลุ่มคนจีน คนพม่า คนอังกฤษ คนพื้นเมืองอาศัยอยู่บริเวณนี้ บริเวณถนนเส้นนี้ยังคงปรากฏอาคารที่รับอิทธิพลจากตะวันตก เรียกว่า อาคารยุคโคโลเนียล ซึ่งยังคงมีการอนุรักษ์ให้คงสภาพสถาปัตยกรรมแบบเดิม มีปรากฏอาคารของคนจีน และอาคารของคนพื้นเมือง หลงเหลือให้ศึกษา และใช้เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมหรือสถานที่ในการส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยวของจังหวัดลำปาง

แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์อาจแตกต่างกันตามลักษณะของภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน เช่น แหล่งประวัติศาสตร์ที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแตกต่างจากแหล่งประวัติศาสตร์ที่ดำรงอยู่ในเขตเชิงเขาแตกต่างจากแหล่งประวัติที่ดำรงอยู่ชายทะเล เป็นต้น

(10) แหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape)

แหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความหมายคล้ายกับแหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ แต่แหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมอาจจะไม่เป็นอดีต “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (cultural landscape) หมายถึง พื้นที่ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ ที่มีการจัดการเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล สร้างสรรค์ประโยชน์สุขได้ต่อเนื่องยาวนานจนเป็นลักษณะเฉพาะถิ่น เฉพาะที่เป็นอัตลักษณ์/เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม มีการนิยามภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แตกต่างออกไป อาทิ

แววระวี ลาภเกิน และรุ่งทิพย์ พุ่มดนตรี (2561, น.32) อธิบายว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม หมายถึง การรับรู้สภาพทางกายภาพของพื้นที่ สภาพแวดล้อมที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ ผ่านการเรียนรู้ วัฒนธรรมของคนในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ซึ่งการก่อรูปขึ้นของสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมนั้น เป็นผลมาจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมดังกล่าว สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมใช้กันหลายความหมาย เช่น สภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง (built environment) นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) และ “ภูมิทัศน์” ซึ่งล้วนเป็นความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้งสิ้น

ชนากร อนุรักษ์ และชัยสิทธิ์ ด่านกิตติกุล (2560, น.06-12) ได้ให้ความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือทุกสิ่งทุกอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นสิ่งที่ผู้คนในกลุ่มยึดถือร่วมกัน (ค่านิยม) ได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมและภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญอกงามในการพัฒนาสังคมมนุษย์ อีกนัยหนึ่งคือสร้างสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์ได้ประโยชน์ในการดำรงวิถีชีวิต เช่น ป่าชุมชน แหล่งน้ำคูคลอง บ้านเรือน ศาสนสถาน โบราณสถาน เป็นต้น

สรรค์ เวสสุนทรเทพ และชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล (2557, น.149) กล่าวว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมีคุณค่า สามารถบอกเล่าถึงเอกลักษณ์ของสังคมหรือชุมชน และสะท้อนถึงพัฒนาการที่ดำรงอยู่ของสังคมนั้นๆ หากไม่ได้รับการจัดการที่มีความเหมาะสมสอดคล้องก็อาจถูกทำลายลงด้วยสาเหตุต่าง ๆ ทั้งโดยธรรมชาติและฝีมือของมนุษย์เอง เพราะภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีลักษณะคล้ายกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ซึ่งมีโอกาสสูงที่จะถูกทำลายหรือทำให้เสื่อมสภาพ

คณะกรรมการมรดกโลก (World Heritage Committee) ได้จำแนกประเภท ภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท (UNESCO, 2017) ดังนี้

- 1) ภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบและสร้างสรรค์อย่างตั้งใจโดยมนุษย์ (landscape design and created intentionally by man) ซึ่งรวมทั้งสวน และสวนสาธารณะที่สร้างขึ้นเพื่อเหตุผลทางสุนทรีย์ ซึ่งส่วนมาก (แต่อาจไม่ได้เป็นเช่นนี้เสมอไป) มักจะเกี่ยวเนื่องกับศาสนาหรืออนุสรณ์สถาน
- 2) ภูมิทัศน์ที่วิวัฒนาการมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และหรือศาสนา และมีการพัฒนาที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ผ่านความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในพื้นที่นั้นๆ เช่น ภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาของรูปทรง และองค์ประกอบที่รวมกันขึ้นเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 3) ภูมิทัศน์ที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมในพื้นที่ ตัวอย่างเช่น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งมรดกโลกที่แสดงออกซึ่งพลังอันยิ่งใหญ่ และแรงบันดาลใจจากศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิลักษณะทางธรรมชาติ

แวรวรี ลากเกิน และรุ่งทิพย์ พุ่มดนตรี (2561, น.30) อธิบาย ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในด้านวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ว่าหมายถึง วัฒนธรรมและวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับชีวิตของมนุษย์อย่างแยกจากกันไม่ได้ ชุมชนในสังคมไทยมีการประกอบพิธีกรรม ความเชื่อ และความร่วมมือ เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิต ผู้คนในชุมชนแม้จะนับถือพุทธศาสนาก็มีความเชื่อและการปฏิบัติที่ผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนา การเชื่อผี เคารพเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มีการบนบาน ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องของศาสนา การปลูกบ้านเรือนที่ต้องหาฤกษ์ที่ดี เพื่อยกเสาเอก มีพระสงฆ์เจริญ พระพุทธมนต์ในการขึ้นบ้านใหม่ การดักบาตรทำบุญเลี้ยงพระในช่วงเช้าของทุกวัน ความเชื่อในเรื่องผี วิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติ ในเรื่องของวิญญาณบรรพบุรุษ เจ้าพ่อ ผีบ้านผีเรือนและพระภูมิเจ้าที่ อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น รุกขเทวดาหรือนางไม้สิ่งสถิตอยู่ตามต้นไม้ อย่างเช่นที่เกรียงไกร เกิดศิริ และคณะ (2557, น.581) อธิบายว่า ในวัฒนธรรมล้านนา ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต สังคม วัฒนธรรมของชาวล้านนา และผู้คนที่เคยตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่มาตั้งแต่โบราณ โดยแหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในล้านนา เช่น ดอยเชียงดาว ดอยสุเทพ ดอยอินทนนท์ ภูเขาประตูลำ ภูเขาปางมะผ้า

ภาพที่ 1.8 หมู่บ้านน้ำใส Oshino Hakkai, Fujisan, Japan เป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของมรดกโลกฟูจิซัง ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2013 การขึ้นทะเบียนมรดกโลกฟูจิซังมิได้ขึ้นทะเบียนเฉพาะภูเขาเท่านั้นแต่รวมเอาภูมิทัศน์รอบ ๆ ฟูจิซังจำนวน 25 องค์กรประกอบ อาทิ ศาลเจ้า ทะเลสาบ น้ำพุ น้ำตก สวนที่มีต้นไม้ม เป็นต้น

ที่มา: ผู้เขียน

โดยสรุป ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพที่ประกอบด้วยธรรมชาติ และองค์ประกอบที่ถูกสร้างโดยมนุษย์ซึ่งถูกทับซ้อนกันลงบนภูมิทัศน์ และสร้างลักษณะเฉพาะลงบนพื้นที่นั้น ๆ เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับมนุษย์โดยแสดงร่องรอยไว้ในภูมิทัศน์ นอกจากนี้ยังรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นสิ่งที่ผู้คนในกลุ่มถือร่วมกันหรือเป็นค่านิยม และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญงอกงามและพัฒนาสังคมของมนุษย์